

Толкач А.М.,
викладач кафедри історії та теорії
держави і права, конституційно-
го та адміністративного права
Чернігівського державного інсти-
туту права, соціальних техноло-
гій та праці

ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЖІНОК В УКРАЇНІ

Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, їх соціальної орієнтованості, формування відповідного нормативно-правового поля, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, входження країни як рівноправної до світового та європейського співтовариства вимагає концептуального визначення, розробки і здійснення державної політики у сфері забезпечення рівних прав і свобод жінок і чоловіків в Україні. Ці питання потребують державної підтримки, державного визнання існуючих проблем і розуміння необхідності їх вирішення [1, с.179].

Проблема захисту, гарантування та охорони прав і свобод жінок є досить актуальною, особливо в умовах побудови сучасної демократичної правової держави.

Актуальність цієї проблеми пояснюється особливим місцем, значенням і роллю прав і свобод жінок у системі непорушних і невід'ємних прав людини і громадянина. Саме гарантування, дотримання та захист прав такої категорії населення, як жінки, є одним із основоположних та змістовних принципів побудови будь-якого демократичного суспільства та закладає підвалини, основи розвинутої правової держави, в якій жінка визнається не лише активним членом такої держави, а й рівноправною особою із всією сукупністю гарантованих прав і свобод.

У своєму дослідженні спробуємо проаналізувати становлення гендерної державної політики, а також існуючу нормативно-правову базу щодо забезпечення й охорони прав жінок, утворення і повноваження спеціальних інститутів у системі законодавчої і виконавчої гілок влади.

Правовою основою формування гендерної політики України стали міжнародні політико-правові акти, зокрема Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, однією із сторін якої є Україна, та Конституція нашої держави.

До основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принцип захисту та охорони прав і свобод жінок, належать такі: Конституція

України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 08.12.2004 р. №2222-1V; Сімейний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 10.01.2002 р.; Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 08.09.2005 р. № 2866-IV; Указ Президента України "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні" від 25.04.2001 р. №283/2001; Указ Президента України "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 26.07.2005 р. № 1135/2005; Указ Президента України "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу" від 14.09.2000 р. № 1072/2000; Постанова Кабінету Міністрів України "Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки" від 06.05.2001 р. № 479; Постанова Кабінету Міністрів України "Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства" від 28.07.1992 р. № 431; Постанова Верховної Ради України "Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок" від 05.03.1999 р.; Постанова Президії Верховної Ради України "Про Парламентські слухання щодо реалізації в Україні положень Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок" від 20.04.1995 р.; Наказ Міністерства охорони здоров'я України "Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок" від 29.12.1993 р. №256 та Концепція Державної програми з утвердженням гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 рр., схвалена Кабінетом Міністрів України.

Конституція України як найвищий законодавчо-правовий акт нашої держави у ст. 21 проголошує, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. А стаття 24 закріпила один з основоположних принципів побудови сучасної демократично-правової держави: "Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками" [2]. Іншими словами, на найвищому законодавчому рівні в нашій країні забороняється дискримінація жінок, їх прав, свобод та законних інтересів. Ці конституційні положення висвітлюються та знаходять свій прояв через гарантування рівності прав жінок і чоловіків, що, у свого чергу, забезпечується відповідно до ч. 3 ст. 24 Конституції України наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти, професійній підготовці, праці; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають

жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства тощо.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), повагу її гідності (ст. 28), на особисту недоторканість (ст. 29). Конституція не вказує на обмеження, а отже, передбачає рівне право усіх громадян на об'єднання у політичні партії та громадські рухи (ст. 36), рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоуправління (ст. 38). Не існує ніяких обмежень, у тому числі гендерних, у праві на власність (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), працю (ст. 43), соціальний захист (ст. 46), інші політичні та соціально-економічні права. Конституція України встановила рівність прав і обов'язків жінок і чоловіків у шлюбі та сім'ї, рівну відповідальність батьків за виховання дітей і взяла під державну охорону не тільки материнство і дитинство, а й батьківство (ст. 51).

Сімейний кодекс України є першим законодавчим актом, в якому в усіх статтях жінка як дружина, матір, бабуся, сестра поставлена на перше місце. Саме тому вагома частина статей Кодексу присвячена висвітленню та офіційному закріпленню найважливіших аспектів життя жінки в сучасному суспільстві, до яких можна віднести вступ до шлюбу, створення своєї сім'ї, материнство, окреслення її прав і обов'язків щодо всіх членів сім'ї тощо. Особлива увага приділена проблемі материнства як одному з фундаментальних природних прав жінки (статті 5, 49, 150-152, 154, 155, 157, 160 тощо). Ряд статей Сімейного кодексу України визначає та гарантує різноманітні права жінки як у шлюбі, так і поза ним (статті 4, 7, 22-24, 51-54, 56, 59, 63, 65, 67, 69, 74, 75, 84, 91, 113, 116, 117, 141, 151, 154-157, 160 та інші).

Безумовно важливим кроком у формуванні гендерного законодавства стало прийняття Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 8 вересня 2005 року та Указу Президента України "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 26 липня 2005 року.

Метою Закону є досягнення паритетного становища цих головних категорій населення у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення їх рівних прав та можливостей, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права [3]. Стаття 1 Закону містить визначення поняття рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Отже, рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі. У свою чергу, рівні можливості жінок і чоловіків – це рівні умови для реалізації їх рівних прав.

В аспекті досліджуваної проблеми цікавим є зміст поняття дискримінації за ознакою статі. Відповідно до положень ст. 1 Закону дискриміна-

ція за ознакою статі – це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків.

Розділ другий Закону присвячений розкриттю сутності складових елементів механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Стаття 7 містить вичерпний перелік органів, установ та організацій, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, які і виступають складовими елементами механізму забезпечення таких прав і можливостей. До таких органів та установ належать Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) та об'єднання громадян. Повноваження цих органів і установ викладено в статтях 8-13 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків".

Важливим нормативно-правовим актом у сфері захисту та охорони прав і свобод жінок є Указ Президента України "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 26 липня 2005 р. Його метою є підвищення ефективності державної політики та узгодженої співпраці органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [4].

В Указі дано перелік заходів, які повинні проводити посадові особи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у межах своїх повноважень. Координацію заходів, здійснюваних центральними і місцевими органами виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації, покладені на Міністерство України у справах молоді та спорту.

Указ Президента України "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу" від 14.09.2000 р. (із змінами від 16.11.2004 р.) в п. 4.1 підтвердив конституційно закріпленій принцип рівності прав жінки і чоловіка, який забезпечується шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності.

В Указі Президента України "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні" від 25.04.2001 року Президент України визначив одним із головних напрямів діяльності органів виконавчої влади реалізацію державної політики щодо поліпшення становища жінок, створення більш сприятливих умов для забезпечення жінкам рівних з чоловіками можливостей брати участь у політичному і суспільному житті держави [5]. Указ

також визначає перелік дій Кабінету Міністрів України щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві, серед яких можна виділити: вжиття заходів щодо забезпечення організаційних, економічних і правових гарантій для реалізації жінками права на працю, зниження рівня безробіття серед жінок; надання підтримки жінкам у конкуренції на ринку праці; підвищення правової обізнаності жінок і роботодавців з вимогами законодавства з питань охорони праці та здоров'я жінок; заходи щодо розвитку та підтримки підприємницької діяльності жінок; розвиток соціальних послуг, у тому числі збереження та впорядкування мережі дошкільних закладів освіти і поліпшення рівня обслуговування дітей у них, які сприяли б жінкам і чоловікам поєднувати виконання батьківських обов'язків з трудовою діяльністю; здійснення заходів щодо соціальної та професійної реабілітації жінок з обмеженими фізичними можливостями і жінок, які виховують дітей-інвалідів тощо.

У свою чергу, Кабінет Міністрів України відповідно до положень Постанови від 28.07.1992 року "Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства" свою діяльність у сфері захисту та охорони прав і свобод жінок спрямовує через визначення двох основоположних напрямів поліпшення становища жінок у нашій державі, а саме: поліпшення становища жінок у сфері виробництва та охорона здоров'я матері й дитини [6]. Зокрема, зазначено, що політика щодо поліпшення умов праці жінки має бути орієнтована як на ліквідацію робочих місць зі шкідливими й важкими умовами праці шляхом заміни їх новими сучасними робочими місцями, так і на розширення пільг і компенсацій працюючим жінкам. При цьому забезпечення соціально-економічних і правових гарантій щодо соціальної захищеності жінки можливе лише на основі значного розвитку продуктивних сил суспільства, підвищення ефективності економіки, сприяння адаптації жінки в умовах нової економічної ситуації. Для реалізації іншого напрямку поліпшення становища жінок (а саме: охорони здоров'я матері й дитини) передбачено ряд дієвих заходів, що сприятимуть покращенню ситуації довкола охорони материнства і дитинства, усуненню недоліків у справі збереження й зміцнення здоров'я жінок та розвитку матеріально-технічної бази медичних закладів.

Постанова Верховної Ради України "Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок" визначає принципи державної політики нашої держави щодо сім'ї та жінок та відносить до них гарантування і забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, державний захист материнства та визнання пріоритетності інтересів матері в суспільстві, ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, повну і рівноправну участь жінок у політичному, економічному, соціальному і культурному житті суспільства, забезпечення

жінці можливості поєднувати професійні та сімейні обов'язки, забезпечення соціальних гарантій вагітним жінкам і матерям тощо.

Отже, у нашій державі проблема гендерної нерівності існує і є достатньо актуальною на сьогоднішній день. Відповідно до Рейтингу рівня гендерного розвитку для 64 країн Україна посідає лише 54 місце. Тому з метою подолання даної проблеми, утвердження рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та їх реалізації як основного права людини розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року №384-р була схвалена Концепція Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки. У даному документі передбачено вирішення питань для розв'язання гендерної проблеми:

- формування та реалізація державної політики забезпечення гендерної рівності в суспільстві;
- адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері гендерної рівності;
- запровадження гендерно-правової експертизи законодавства та проектів нормативно-правових актів;
- створення державно-правових механізмів застосування законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- розроблення та виконання державних цільових програм щодо забезпечення гендерної рівності; підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування гендерної культури, подолання усталених стереотипів щодо ролі та місця жінок у суспільстві;
- здійснення контролю за дотриманням гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади;
- організація наукових та експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- залучення об'єднань громадян та міжнародних громадських організацій до всіх процесів формування гендерної політики;
- забезпечення гендерного підходу до формування державного бюджету;
- проведення інформаційно-просвітницької роботи з ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі [7].

Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна сказати, що Україна перебуває на шляху вирішення гендерної проблеми, на початку формування гендерної демократії і творення нової суспільної і політико-державної системи, в якій жінки і чоловіки розглядаються як рівні суб'єкти розбудови держави.

Далі проаналізуємо утворення і повноваження спеціальних органів у системі законодавчої і виконавчої влади щодо гарантування, захисту та охорони прав і свобод жінок.

У системі законодавчої влади питаннями поліпшення становища жінок в українському суспільстві опікувалися: постійно діюча Комісія з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства у Верховній Раді першого скликання (1990-1994); Підкомітет з питань правового статусу жінок, сім'ї та дитинства, що діяв у складі Комітету з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин у Верховній Раді другого скликання (1994-1998); Комітет з охорони здоров'я, материнства і дитинства у Верховній Раді третього скликання (1998-2002) й у Верховній Раді четвертого скликання (2002-2006). У Верховній Раді України нинішнього скликання утворено Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму.

У структурі секретаріату Кабінету Міністрів України з 1993 р. функціонує сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства та дитинства. Метою його діяльності є координація центральних органів виконавчої влади, громадських організацій та науковців щодо розроблення та реалізації заходів із забезпечення соціальних і правових гарантій рівних можливостей чоловіків і жінок.

У 1995 р. при Президентові України було утворено Комітет у справах жінок, материнства і дитинства як консультативно-дорадчий орган. Основними завданнями Комітету було визначено:

- вивчення соціального становища жінок та розроблення пропозицій щодо його поліпшення; державний захист інтересів сім'ї та дітей; створення сприятливої демографічної ситуації в країні;

- організація розроблення державних програм, проведення спеціальних наукових досліджень; узагальнення кращого вітчизняного та світового досвіду у сфері правового та соціального захисту жінок, планування сім'ї, охорони материнства і дитинства;

- забезпечення експертизи проектів нормативних актів, рішень центральних органів виконавчої влади з питань, що віднесені до компетенції Комітету;

- співробітництво з міжнародними організаціями, участь у міжнародних заходах, що стосуються проблем жінок, дітей, сім'ї та народонаселення [8].

Комітет припинив своє існування після утворення Міністерства України у справах сім'ї та молоді згідно з Указом Президента України від 4 грудня 1996 р.

Сам факт утворення окремого органу центральної виконавчої влади, до компетенції якого було віднесено забезпечення проведення в життя державної політики з питань сім'ї, жінок, молоді та дітей на всій території України, здійснення управління цією сферою, відповідальність за її стан і розвиток засвідчив не лише рівень розуміння Президентом та Урядом України важливості й актуальності цих проблем, а й намагання їх вирішити.

Чільне місце у структурі міністерства було відведено управлінню у справах жінок, яке складалося з двох відділів: відділу соціально-правової роботи серед жінок та відділу сприяння громадській та культурно-просвітницькій діяльності жінок. Одним із головних завдань Управління було визначення загальної стратегії та пріоритетних напрямів державної політики стосовно жінок, співпраця з жіночими громадськими організаціями, вироблення конкретних заходів, спрямованих на поліпшення становища жінок у сім'ї та суспільстві, створення рівних можливостей для чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

З 1997 р. при міністерстві почала діяти Координаційна рада у справах жінок, а з 1998 р. – Рада рівних можливостей, які забезпечували зв'язок між органами державної влади та громадськими інституціями у вирішенні питань жінок. До складу Координаційної ради увійшли представники всіх 20 існуючих на той час жіночих громадських організацій із всеукраїнським статусом, які існували на той час [9], керівники національних та міжнародних жіночих програм, представники регіональних жіночих об'єднань.

У 1999 р. у зв'язку з реформуванням системи державного управління Міністерство України у справах сім'ї та молоді було реорганізовано в Державний комітет України у справах сім'ї та молоді. Проте і його діяльність у такому вигляді була не досить тривалою. Вже у 2000 р. цей орган виконавчої влади було реорганізовано в Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму.

У 2003 р. відбулася чергова реорганізація, внаслідок якої було відновлено Державний комітет у справах сім'ї і молоді, але вже наступного року – його в черговий раз реорганізували. Цього разу – у Міністерство у справах сім'ї, дітей, молоді, яке стало спеціально уповноваженим органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики щодо рівності прав та можливостей жінок і чоловіків [10].

Отже, аналізуючи викладене, можна зробити такі висновки. Становлення державної політики України щодо забезпечення гендерної рівності пройшло ряд етапів і відбувалося в рамках міжнародних зобов'язань і рекомендацій, орієнтуючи на загальновизнані норми та стандарти. У вищому законодавчому органі країни всіх скликань утворювалися спеціальні інституції (комітети, підкомітети, комісії), завданням яких були розроблення нових, аналіз існуючих та експертиза поданих у порядку законодавчої ініціативи законопроектів у цій сфері.

Тому пошук шляхів впливу на суспільну свідомість і владу відносно місця і ролі жінки може і має бути продовжений через широкий спектр діяльності громадських і політичних жіночих організацій і об'єднань підвищення ефективності співпраці цих організацій з урядовими установами та органами влади.

В Україні існує вагома законодавча база у сфері захисту прав жінок, яка, на жаль, ще не підтверджена практичною реалізацією задекларованих поло-

жень у діяльності державних органів влади. Від того, наскільки чітким і зваженим буде таке законодавство, залежить ефективність забезпечення рівності прав чоловіків і жінок та подолання нерівноваги у становищі між ними.

Як уже зазначалось, у Конституції України закріплений принцип рівноправності між чоловіками та жінками, але механізм реального забезпечення рівноправності далекий від досконалого. Мало закріпити права, необхідно забезпечити можливість реалізації і захисту таких прав.

Визнання і дотримання рівноправності чоловіка та жінки не може і не повинно бути пільгою, поступкою для жінок з боку держави, це обов'язок кожної держави. І тому Україна повинна, рівняючись на міжнародну спільноту, робити значні практичні кроки на шляху реалізації визначених на законодавчому рівні правових положень.

Література: 1. Цуницька О. В. Жіночий рух в Україні: погляд із регіону / Цуницька О. В. – О. : Астропринт. 2001. – 248 с. 2. Конституція України : Із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 08.12.2004 р. – К. : Велес. 2007. – Ст. 21, 24. 3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №52. – Ст. 561. 4. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26 липня 2005 року. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua 5. Про підвищення соціального статусу жінок в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 квітня 2001 року. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua 6. Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 року. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua 7. Концепція Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року №384-р. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua 8. Про Комітет у справах жінок, материнства і дитинства : Указ Президента України від 8 квітня 1995 року №287/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 11 квітня. 9. Комарова А. І. Жінка і правова держава, демократичне суспільство в Україні: методологія, теорія і практика / Комарова А. І. // Жінка в Україні : міжвідомчий науковий збірник / за ред. А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 25-53. 10. Про Положення про Міністерство України в справах сім'ї, дітей та молоді : Указ Президента України від 30 липня 2004 р. №8521/2004.